

І в цей момент ми разом подивились на годинник, відчуваючи, що втомились сидіти, майже не рухаючись. Пролетіло більше чотирьох годин. Добре, що розмову фіксував запис, бо такої концентрації інформації пам'ять точно б не витримала.

І наостанок нашої зустрічі Володимир Антонович дуже несподівано сказав: «Ви з'явилися з чистого неба». Я розцінила це, як комплімент...

*Інтерв'ю вела Олена Сом-Сердюкова,
кандидат мистецтвознавства*

«МОЛЬФАРКА» КАРПАТСЬКОЇ КРАСИ До ювілею Раїси Володимирівни Захарчук-Чугай

Раїса Володимирівна Захарчук-Чугай — дивовижна жінка, натхненний вчений, 2014 року святкує свій ювілей — 80 років.

Ця поважна дата стала приводом ще раз переглянути напрацьований за життя спадок, підсумувати здобутки, озирнутися на пройдений творчий шлях.

Раїса Володимирівна — мабуть, найскромніший доктор мистецтвознавства з когорти класиків вітчизняної науки. Про її творчість досі маємо обмаль даних у довідниках та енциклопедіях, фактично відсутні й біо-та бібліографічні матеріали дослідниці на просторах всесвітньої мережі Інтернет. І річ не в тім, що на мистецькій ниві зроблено дуже багато, й обшири напрацювань важко осягнути. Просто Раїса Володимирівна має тиху, лагідну вдачу жінки-науковця, що завжди дбає у першу чергу про мистецтво, свою «любу вишивку», і вже тільки згодом про себе особисто.

У цьому сенсі наша поважна ювілярка — пані, ніби змальована з портретів леді доби романтизму, коли скромність вважалася найбільшою чеснотою жінки, була мірилом гарних манер і віддзеркаленням візерунків душі. Мабуть, коло зацікавлень вченої саме у зв'язку з таким «духовним всесвітом» пов'язане з хатнім рукоділлям, мистецтвом краси візерунків «журби і кохання», створюваних лагідними пальчиками справжніх українських господинь.

Раїса Володимирівна Захарчук народилася 8 (за даними сільради 5) червня 1934 року на Рівненщині у родині українців, селян-середняків Ольги Олексіївни і Володимира Степановича Захарчуків. Мати майбутньої вченої (у дівочтві — Синичук) була письменна, дуже гарно співала й вважалася першою вишивальницею і ткалею на селі. Вона походила з православної родини сусіднього с. Більче Демидівського району. Батько також був православним, закінчив церковну школу в с. Острів. Подружжя виховувало дітей у вірі в Бога й трудолюбстві, скромності та гідності.

У цих краях багато уваги завжди приділяли, як кажуть в народі, «галицькому вихуванню», що включало навчання дітей поваги до старших, вміння майстерно вправлятися з господарством, уважно ставитися до традицій. Вдома, як і в кожній хаті цього села, що на пограниччі Волині і Галичини, стояв ткацький верстат. Ткали і вишивали бабуся Ганна — мачуха батька, татові дві сестри Олександра і Марина (яку свої звали Марія), мати.

Вдома від Різдва до Великодня ткали килими, рушники (до ікон і побуту), рядна, скатертини, грубе полотно на чоловічі штани, тонше — на сорочки тощо. У селі плели кошики, працювали теслі, бондарі, ковалі, слюсарі-сницарі, ткачі. За звичаєм батькові до коси слід було щорічно одягти нову сорочку, жінкам мати до свят нові димки (спідниці у бгачки з різноколірними смужками), хустки тощо. За спогадами Раїси Володимирівни, коли у домі вишивали — у роботу вкладали душу. В заможному домі «під бляхою» стояли дві старовинні скрині з похилим віком, де зберігалися речі всього роду, починаючи від прабабцих середини XIX століття.

Домівка Раїси Володимирівни була в с. Острів нинішнього Радивілівського району, що на Волині, колишніх вотчинних землях князів Радзивілів, родичів королівської родини Собеських і некоронованих королів України Острозьких. Від кінця XVIII століття тут проходив кордон з австрійською імперією, що значно вплинуло на ментальні особливості і уклад життя місцевого населення.

З давніх-давен район лежав на перехресті великих шляхів, у дифузійній зоні, як кажуть етнологи, що межує з нинішніми Львівською, Тернопільською та Волинською областями. Ця земля пам'ятала Григорія Сковороду (в 1745 і 1750 роках), Федора Глинка (1806), Оноре де Бальзака (1847–1850), Івана Франка (1891, 1909), Лесо Українку (1891, 1893, 1895), Ісака Бабеля (1920), Уласа Самчука (1910-і та 1941), Симона Петлюру (1920) та багатьох інших діячів культури, літератури і мистецтва, громадського життя.

Дитинство малої Раїси пройшло у переказах бабці і духовних настановах батьків, що виховували її та старшу на 3,5 роки сестру Галину у повазі до історичної пам'яті та культури свого народу. Поруч були Козацькі Могили, знакове с. Пляшева, що зберігало пам'ять про козацькі звичаї предків. Мамині брати, передусім брат Яків, дуже добре знав історію краю, розповідав про «пантеон козацької слави» полеглих хоробрих вояків війська Богдана Хмельницького. Пізніше був зісланий на Соловки, звідки вже не повернувся. Рід матері взагалі був налаштований проти засилля поляків, що закривали школи православних, вводили квоти на освіту українців.

На ярмарок за гончарними виробами Раїса з бабуною їздила до славного Берестечка, де вибирали речі за правильністю пропорцій, відповідністю припасування вушок до виробів, особливостями моделювання вінець. Досвідчена майстриня і гарна господиня, бабця, що сама ткала у дівчини на очах завіски у церкву та церковні хоругви, не раз критикувала ярмаркові вироби, привчаючи Раїсу до розуміння законів узгодження форми і декору. Набожна жінка, що добре володіла українською та польською мовами, після вбивства сина і невістки (обох батьків Раїси) 1941 р. замінила дівчинці матір. Початкову освіту Р. В. Захарчук намагалася почати опановувати у с. Острів, однак цьому заважали військові дії.

У дитинстві Раїси Володимирівни до 1939 року (від 1920) — це були землі Польщі. Під час війни її сестра Галина вийшла заміж у сусіднє село Козин Радивілівського р-ну (на правому березі річки Пляшівки) за парубка Никифора. Тут, біля неї, Раїса змогла завершити навчання у семиріччі. Досі пам'ятає своїх перших вчителів, які прищеплювали їй любов до всього українського.

З ранніх років вона захоплювалася вишиванням, вчилася від жінок роду ткаці. Але більш за все в неї виходило писати, розповідати іншим про історію, культуру, мистецтво краю. Тому 1954 року Р. В. Захарчук вступила до Дубнівського педагогічного училища, яке закінчила з відзнакою за спеціальністю «вчитель середніх класів». Підвищена стипендія за результати навчання у повоєнні голодні роки була для круглої сироти Раїси Захарчук неабияким стимулом до навчання та можливістю самостійно себе утримувати. Однак найбільше вона мріяла про історичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка.

Маючи здібності до освіти і розвитку, 1961 року вона таки вступила до цього ВНЗ. Одночасно з 20 липня цього ж року талановиту молоду випускницю ЛДУ запросили на роботу до Львівського музею українського мистецтва, де майбутня знана вчена опановувала ази науково-фондової, експедиційної, експозиційно-виставкової та іншої роботи. Вона була зарахована на посаду молодшого наукового співробітника відділу народного мистецтва. Працювала, проводила екскурсії в музеї і одночасно навчалася. У 27 років закінчила історичний факультет ЛДУ. 26 травня цього ж року вийшла заміж, але подвійне прізвище за чоловіком взяла лише 1977 року.

Згодом, зважаючи на численні досягнення у професійній діяльності, вже як дослідниці української карпатської вишивки, від 1972 року Раїса Володимирівна працювала в Музеї етнографії та художнього промислу АН УРСР — спочатку молодшим науковим співробітником відділу мистецтвознавства, а згодом — завідувачем відділу народних художніх промислів МЕХП АН УРСР (затверджена на посаді від 13 червня 1979).

Доля подарувала вченій визначних соратників — лауреата Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка Віру Свенціцьку, Ірину Гургулу, Софію Чехович (Львівський музей українського мистецтва нині носить ім'я Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького), Юрія Гошка, Ангїна Будзана та його дружину Катерину Матейко, Павла Жолтовського, Фаїну Петрякову, Юрія Лашука (Музей етнографії та художнього промислу), Володимира Овсійчука, Галину Стельмащук, Олену Никорак (Інститут народознавства НАН України).

1977 року у спеціалізованій вченій раді під головуванням доктора мистецтвознавства Дмитра Сараб'янова у Московському університеті імені М. В. Ломоносова відбувся захист її кандидатської дисертації, присвяченої народному декоративному мистецтву Яворіщини на Львівщині. Керівником цієї роботи був тодішній науковий співробітник ІМФЕ НАНУ, а нині професор НАОМА, науковий співробітник НАМ України В. А. Щербак.

1979 року авторкою був упорядкований альбом, присвячений творчості славетної родини дереворізьбярів Гуцульщини (Івано-Франківщина) Шкрібляків (К., 1979. — 98 с. : іл.). Від 1979 по 1992 (до часу відкриття Інституту народознавства — філії київського Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії), Раїса Володимирівна очолювала відділ народних художніх промислів Львівського відділення ІМФЕ. У цей же період, 3 жовтня 1983 р. дослідниці рішенням Президії АН СРСР було присвоєне вчене звання старшого наукового співробітника зі спеціальності «декоративне і прикладне мистецтво».

Через три роки після відкриття філії ІМФЕ у Львові, 1995-го, Р. В. Захарчук-Чугай захистила у Києві докторську дисертацію «Народна вишивка Західної України ХІХ–ХХ ст. (Проблеми, традиції)». У цьому ж році їй було присуджено ступінь доктора мистецтвознавства зі спеціальності «декоративне і прикладне мистецтво». 22 листопада 1996 року науковцю присвоїли вчене звання професора зі спеціальності «декоративне і прикладне мистецтво». Тогоріч Раїса Володимирівна стає членом спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій при Львівській академії мистецтв.

З цього часу непереріжно вчена почала більше викладати — в Художньому училищі ім. Івана Труша (майже 5 років вела курс «Художні народні промисли України»), Львівській академії мистецтв (лекції з історії та теорії мистецтва та художнього моделювання на кафедрі моделювання костюму, з 1999 року їй досі — професор кафедри), Львівському державному університеті фізичної культури (курси «Історія української культури», «Історія мистецтва», «Основи педагогічної майстерності»). Згодом стала членом кількох спеціалізованих вчених рад — у Львівській національній академії мистецтв, Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ), Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ), київському Інституті реклами, Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, 2013–2014.

Паралельно протягом 1990-х — початку 2000-х Р. В. Захарчук-Чугай працювала в українських музеях діаспори, передусім Нью-Йорка та Бавнд-Брук (США), де досліджувала питання теорії і практики народного мистецтва, діяльність професійних художників у царині традиційної творчості. 1996 р. Раїса Володимирівна на запрошення Патріарха Української автокефальної православної церкви Мстислава брала участь у підготовці виставки до тисячоліття Хрещення Русі-України в музеї Церкви-пам'ятника в Бавнд-Брук (Нью-Джерсі, США). За цю працю їй було нагороджено Благословенною грамотою за підписом архієпископа Антонія. Написаний за підсумками вказаної роботи труд «Українська народна вишивка США як символ національної культури» був рекомендований вченою радою ІН НАНУ до друку.

Результатом подвижницької діяльності Раїси Володимирівни стали наукові культурологічно-етнографічні розвідки за щорічними експедиціями до Чорнобильщини. Вони відбувалися протягом 1994–1999 рр. під егідою Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи й Інституту народознавства НАН України. 1994 перша група у складі 15 осіб розпочала польові дослідження забруднених радіацією районів Київщини, де у свій час діяли осередки традиційного різьблення по дереву, ковальства, ткацтва, вишивки, гончарства, лозоплетіння.

Після вагомих праць, присвячених вишивці Західної України, наступним значущим доробком дослідниці стала книга «Народне декоративне мистецтво Українського Полісся. Чорнобильщина; НАН України, Ін-т народознавства. — Львів: Ін-т народознав. НАНУ, 2007. — 335 с. : іл.». Про співпрацю з Р. В. Захарчук-Чугай в зоні відчуження у цих експедиціях неодноразово згадувала її подруга, видатна українська поетеса Ліна Костенко.

З 2000 по 2002 Раїса Володимирівна — провідний науковий співробітник відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України. З виходом на пенсію працювала в ІН НАНУ на посаді старшого наукового співробітника (по 2009) і паралельно викладала у провідних ВИШах Львова та Києва, Кам'янець-Подільського.

Усього в доробку вченої понад 200 публікацій. 183 позиції праць та 285 джерел зі згадками імені дослідниці було зібрано пані Вірою Яблонівською, бібліографом наукової бібліотеки ІН НАНУ і МЕХП до 2002 року при укладанні біобібліографічного покажчика Р. В. Захарчук-Чугай. Багато наукових досліджень з-поміж інших напрацювань Раїси Володимирівни присвячені Західній Україні, передовсім Карпатам, їхній мальовничій красі, обереговим символам вишивки й інших видів народного мистецтва, хрестам тощо. Ці етномистецькі розвідки невимуслено переносять нас у світ карпатських чарівників, мольфарів, що спілкуються з духами предків і споконвічними стихіями, викликаючи аналогії про «чари з красою» мистецтва у творчості Р. В. Захарчук-Чугай.

Серед значних наукових напрацювань вченої: альбом «Ганна Вінтоняк. — К., 1983», «Бойківщина. — К., 1983», «Народні художні промисли УРСР. Довідник. — К., 1986 (відповідальний редактор)», «Гуцульщина. — К., 1987», «Полісся. — К., 1988», «Українська народна вишивка. Західні області УРСР. — К., 1988», навчальний посібник «Декоративно-прикладне мистецтво. — Львів, 1992» (у співавторстві з Є. А. Антоновичем та М. Є. Станкевичем), «Український народний одяг. — Торонто-Філадельфія, 1993», «Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. — Вип. 1. — Львів, 1997; — Вип. 2. — Львів, 1998». Крім художнього різьблення по дереву, вишивки і одягу, Р. В. Захарчук-Чугай вивчає соломоплетіння й гончарство, інші народні промисли, і є фахівцем універсального діапазону в українському декоративно-ужитковому і народному мистецтві.

2010 р. побачила світ її розвідка «Гуцульська вишивка», де дослідниці у співавторстві з відомим науковцем Оленою Никорак та колишнім ректором Косівського державного інституту декоративного та ужиткового мистецтва Катериною Сусак презентувала матеріал своїх напрацювань останніх років за збіркою коломийського

Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського (ініціаторами видання виступили екс-посол Франції в Україні в 2005–2008 роках. Жак-Поль Везіан та його дружина Елен). 2012 року у співавторстві з Є. А. Антоновичем вийшла друком нова значна праця Раїси Володимирівни: «Українське народне декоративне мистецтво: Навч. посіб. — К.: Знання, 2012. — 342 с.: іл.».

Крім того, Р. В. Захарчук-Чугай є рецензентом багатьох вагомих наукових фундаментальних праць. Зокрема, монографій О. П. Кошового «Будівельна кераміка України» (1988), С. М. Боньковської «Ковальство на Україні (XIX — початок XX століття)», словника «Декоративно-ужиткове мистецтво» у 2 т., під ред. Я. П. Запасака (2000), монографій О. В. Школьної з історії українського фарфору та фаянсу (2011–2014). Крім того, Раїса Володимирівна багато років є членом львівського наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, рецензентом львівських періодичних видань «Народознавчі зошити», «Мистецтвознавство», «Народне мистецтво», київського журналу «МІСТ», навчальних посібників тощо.

Доктор мистецтвознавства, професор Р. В. Захарчук-Чугай протягом 2012–2014 років брала дієву участь в організації I Всеукраїнської наукової конференції та II Міжнародного конгресу з етнодизайну в Полтаві.

Упродовж багатьох років Раїса Володимирівна Захарчук-Чугай готує плеяду молодих вчених. Вона керувала працею з прорізного орнаменту в системі декору українського житла Михайла Станкевича (захищена 1986), з розвитку українського радянського гобелена Галини Кусько (1987), з народного костюму Поділля XIX–XX століття Зеновії Тканко (1990), з ковальства XIX–XX століття Софії Боньковської (1991), з народних жіночих прикрас України XIX — початку XX століття Ганни Врочинської (1994), з килимарства Поділля Олени Падовської (1994), з української вибійки Романи Дутки (1995), розпису тканини Тамілі Печенюк (1996), з хатнього розпису Поділля Наталі Студенець (1997).

Часто вчена виступала і в ролі опонента, у тому числі дисертацій С. Рибалко (2001), Р. Косіва (2002), Т. Лупій (2002), О. Голубця (2002), Н. Кубицької (Л., 2006), Т. Романенкової (2010), А. Варивончик (2011) та багатьох інших дослідників.

Бажаємо їй довгих і плідних років творчої праці та міцного здоров'я!

Глушко М. Народознавець пізнається в експедиційній дорозі // Раїса Захарчук-Чугай: бібліографічний покажчик / Авт.-упоряд. В. Яблонська; Ін-т народознав. НАН України. — Львів, 2004. — С. 11–14.

Моздир М. Час становлення // Раїса Захарчук-Чугай. Бібліографічний покажчик / Авт.-упоряд. В. Яблонська; Ін-т народознав. НАН України. — Львів, 2004. — С. 9–10.

Павлюк С. Із щирим захопленням традиційною культурою // Раїса Захарчук-Чугай. Бібліографічний покажчик / Авт.-упоряд. В. Яблонська; Ін-т народознав. НАН України. — Львів, 2004. — С. 5–8.

Раїса Захарчук-Чугай. Бібліографічний покажчик / Авт.-упоряд. В. Яблонська; Ін-т народознав. НАН України. — Львів, 2004. — 63 с.: іл.

Тканко З. Слово про колегу // Раїса Захарчук-Чугай. Бібліографічний покажчик / Авт.-упоряд. В. Яблонська; Ін-т народознав. НАН України. — Львів, 2004. — С. 15–16.

Федорук О. Альбом про родину Шкрібляків; [Рец. на: Родина Шкрібляків: Альбом / Упоряд. Р. В. Захарчук-Чугай. — К.: Мистецтво, 1979. — 84 с.] // Народна творчість та етнографія. — 1980. — № 3. — С. 85–87.

Шудря Є. Раїса Володимирівна Захарчук-Чугай // Шудря Є. Подвижники народного мистецтва. Біобібліографічні нариси (Праці наук. тов-ва ім. Миколи Трохименка) / За ред. М. Р. Селівачова. — К., 2003. — Зош. 1. — Вип. IX. — С. 47–48.

Ольга Школьна,
кандидат мистецтвознавства, доцент